

ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМ ТА АНТРОПОЛОГІЗМ У ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ПОГЛЯДАХ АРТУРА КАУФМАНА

EXISTENTIALISM AND ANTHROPOLOGISM IN THE PHILOSOPHICAL AND LEGAL VIEWS OF ARTHUR KAUFMANN

Кюнцлі Р.В., д.мистецтвозн.,
в.о. професора кафедри архітектури

Львівський національний університет природокористування

Бесага І.В., аспірантка кафедри загальноправових дисциплін

Інститут права Львівського державного університету внутрішніх справ

Повернення до антропологічної проблематики, питання пошуку місця людини у світі відчутно в усіх сферах культурного життя сьогодення. Правові науки не залишаються осторонь, пропонуючи все нові і нові варіанти обґрунтування людського існування у його зв'язку з правом і порядком. Нове осмислення отримують філософсько-правові ідеї та сентенції, які до цього часу відкидалися через складну та незрозумілу термінологію, історичну неактуальність тощо. Одним з таких прикладів є погляди німецького філософа права Артура Кауфмана (Arthur Kaufmann, 1923–2001 pp.), який складні питання позитивності права, його історичності та способів інтерпретації піднімає на фоні проблематики міжлюдського існування. Філософсько-антропологічна думка цього правознавця спрямована у русло онтологічної та екзистенційної проблематики, що робить її привабливою для сучасного антропоцентричного руху в теорії та практиці юридичної науки. Стаття присвячена висвітленню поглядів Артура Кауфмана на диференціацію есенції та екзистенції як засобу обґрунтування онтологічного підґрунтя права, місця права у житті людини та його цінності для екзистенції, соціальності людського існування, а також на постулювання соціальності людського існування та здатності людини до вільного і відповідального вибору. Увага приділяється таким складовим кауфманського вчення як правове відношення, конкретна життєва ситуація та правова персона. Названі елементи розкриваються з позицій філософії екзистенції (екзистенціалізму). Пропонована розвідка надає змогу більш обширно розглядати екзистенційну проблематику у філософській літературі ХХ століття, встановлювати зв'язки між філософсько-правовими поглядами правознавців – прихильників екзистенціалізму у праві. Перспективи подальших досліджень вбачаються у встановленні запозичень та розвитку ідей екзистенційної філософії права у працях вітчизняних правознавців.

Ключові слова: право, філософія екзистенції, антропологія, правова персона, міжлюдське існування.

Returning to anthropological problems, the question of finding a person's place in the world is felt in all spheres of cultural life today. Legal sciences do not stand aside, offering more and more new options for the justification of human existence in its connection with law and order. Philosophical and legal ideas and maxims, which until now were rejected due to complex and incomprehensible terminology, historical irrelevance, etc., receive a new interpretation. One such example is the views of the German philosopher of law Arthur Kaufmann (1923–2001), who raises complex issues of the positivity of law, its historicity and methods of interpretation against the background of the problems of interpersonal existence (coexistence). Philosophical and anthropological opinion of this jurist is directed in the direction of ontological and existential issues, which makes it attractive for the modern anthropocentric movement in the theory and practice of legal science. The article is devoted to highlighting the views of Arthur Kaufmann on the differentiation of essence and existence as a means of justifying the ontological basis of law, the place of law in human life and its value for existence, the sociality of human existence, as well as postulating the sociality of human existence and the ability of a person to make free and responsible choices. Attention is paid to such components of Kaufmann's teaching as a legal relationship, a specific life situation and a legal person (as a person in law). The named elements are revealed from the standpoint of the philosophy of existence (existentialism). The proposed investigation makes it possible to consider existential issues in the philosophical literature of the 20th century more extensively, to establish connections between the philosophical and legal views of legal scholars – supporters of existentialism in law. Prospects for further research can be seen in the establishment of borrowings and the development of ideas of existential philosophy of law in the writings of domestic legal scholars.

Key words: law, philosophy of existence, anthropology, person in law, coexistence.

Філософсько-правові погляди Артура Кауфмана (Arthur Kaufmann, 1923–2001 pp.) являють собою результат синтезу ідей філософії екзистенціалізму (К. Ясперс), онтології (М. Хайдегер), антропології (К. Левіт), неокантіанства (Г. Радбрух), герменевтики (Х.-Г. Гадамер), семіотики (Ч. С. Пірс), а також власного досвіду, отриманого під час виконання обов'язків судді [10; 12, с. 331; 15].

Філософсько-антропологічна думка цього правознавця спрямована у русло онтологічної та екзистенційної проблематики, що робить її привабливою для сучасного антропоцентричного руху в теорії та практиці юридичної науки. Метою статті є висвітлення поглядів А. Кауфмана на диференціацію есенції та екзистенції як засобу обґрунтування онтологічного підґрунтя права, місця права у житті людини та його цінності для екзистенції, соціальності людського існування, а також на соціальність людського існування та здатності людини до вільного і відповідального вибору у їх кауфманській інтерпретації. Увага приділяється таким складовим вчення німецького філософа права як правове відношення, конкретна життєва ситуація та правова персона. Названі елементи розкриваються з позицій філософії екзистенції (екзистенціалізму).

1957 року з друку вийшла перша розвідка А. Кауфмана «Природне право та історичність» («*Naturrecht und Geschichtlichkeit*»), яка містила вихідні ідеї майбутньої філософсько-правової концепції західнонімецького правознавця. Головним чином, зміст публікації був зосереджений на критиці існуючих підходів до природного та позитивного права та конструювався навколо ідеї пошуку «третього шляху» до сутності права¹.

У публікації «Онтологічна структура права» (1962) А. Кауфман висвітлює згадану проблему під кутом зору екзистенційної філософії: як і у Г. Кона, розрізнення есенції/екзистенції (права) лягло в основу розвідок розглядуваного вченого. Як правовий позитивізм, так і природно-правові вчення, за твердженням мюнхенського правознавця, є однобічними. Іншими словами: «правовий позитивізм охоплює лише екзистенціальну правову реальність (спосіб існування права), а природно-правові вчення лише есенціальну (сутність, зміст права)» [5, с. 100-108].

¹ Як моністичні підходи, природне та позитивне право (у їх традиційному трактуванні), на думку правознавця, охоплюють лише частину правової реальності. Якщо перший підхід оправдовує дієвість права формальною правдивістю його норми, то другий –

Для А. Кауфмана, лише у єдності сутності та існування стає видимою онтологічна структура права як сушого². Відтак, філософ права стверджує, що існування права з урахуванням зв'язку природного права і права позитивного – це потенційна можливість реалізації природного права, втіленого у позитивній нормі, а сутність права – це імпліцитна присутність у позитивній нормі природної правості (належного) [5]. Відтак, для розглядуваного правознавця, відношення між природним правом і правом позитивним не є відношенням або-або закону «tertium non datur».

Ще одним недоліком, який А. Кауфман вбачав у тогочасних доктринах було те, що вони виявилися нездатними мати справу з історичною природою права.

Відтак, основним напрямом для подальшого пошуку сутності права, А. Кауфман обирає розроблення третього шляху: реальне право може бути виведене лише зі зв'язку та полярної напруги природної правості та позитивності з урахуванням історичної природи права: воно повинне бути конкретним та історичним.

Такі міркування приводять мюнхенського правознавця до дослідження конкретної життєвої ситуації як місця «зустрічі» позачасових природно-правових принципів та позитивних правових норм. Право, за А. Кауфманом, здійснюється шляхом уточнення абстрактно-загальних правових принципів через конкретно-загальні, формальні позитивні норми до конкретного, матеріально-позитивного права [15, с. 203].

Таким чином, право у А. Кауфмана постає як фактична відповідність конкретних життєвих обставин (буття (Sein)) нормам права (повинному (Sollen)). Така відповідність віднаходиться не в законі чи окремо взятій ситуації, але у вирішенні конкретної життєвої ситуації: «право не норма, не абстрактна схема для вірного вчинку, воно, скоріше, є самим цим вірним вчинком, правильним рішенням у конкретній ситуації» [5, с. 131].

Для А. Кауфмана цей процес не є виключно дедуктивним. Для А. Кауфмана цей процес не є виключно дедуктивним, правове рішення не є результатом «сходження» на нього норми закону, який, у свою чергу, є похідним від вищих норм, а вони виходять з останньої та ієрархічно найголовнішої. Цей процес – індуктивно-дедуктивний. Наведені міркування дозволяють зробити наступні висновки. Формування права здійснюється, з одного боку, через конструювання самої правової ситуації – формування юридично значимого становища справ (Sachverhalt); з другого боку, інтерпретація законодавчих норм вимагає їх конкретизації у світлі окремого випадку, формування нормативного каркаса, до якого можна пристосувати реальність (Tatbestand) [13, с. 217; 15].

Відтак, право у мюнхенського вченого проявляється у якості відношення. Право є «відношення буття і належного. Право не субстанція, скоріше навпаки, воно – відношення. Воно відносне, тому воно історично неминуче повинно бути засноване на цій відносності» [13, с. 218].

За висновками А. Кауфмана, випадок і норма не збігаються, оскільки перебувають на різних категоріальних

рівнях: на рівнях «буття» і «належного» [13, с. 217]. Узгодження випадку і норми, фактичного і правового не існує як наперед дане. Його необхідно виробити шляхом створення такого збігу з точки зору юридичного розуму. Кореляція є можливою лише після того, як норма збагатиться нормативними елементами, а справа – емпіричними особливостями, і лише тоді вони зможуть ідентифікуватися один з одним [13, с. 217].

Важливим тут є ще один момент. За такого розуміння права, очевидним стає його зв'язок з історичними процесами: кожна конкретна ситуація є одиничною та індивідуальною та, відповідно, кожного разу вимагає конструювання нового відношення між нормою права і конкретними обставинами справи.

Право як відношення існує не саме по собі, але через людей. За А. Кауфманом, саме у понятті «персони» (die Person) «здійснюється співвідношення відмінностей сутності та існування (права – І. Б.), оскільки ... тут історичність людського існування з його здатністю до трансценденції переноситься у площину правого [5, с. 120]³.

А. Кауфман констатує, що право, як і моральність⁴, має свою онтологічну основу у людському бутті, у особистій природі людини; що у кінці кінців мета права полягає у тому, щоб позначити простір, у межах якого людина приходить до самої себе. У контексті цього, поняття персони виступає як процес, як досягнення, як завдання зі здійснення «власного проекту». У зв'язку з тим, що здійснення кожного окремого проекту завжди також зумовлене зовнішнім впливом, то людська індивідуальність є також уже соціальною.

За А. Кауфманом, «персона – це індивідуальна субстанція з раціональною природою» [7, с. 204]. При цьому, «індивідуальність» означає неповторність людини, її окремішність; «субстанція» розуміється як створене людиною її власне «я», а «раціональність» – узгоджений з суспільним її спосіб мислення [1, с. 19].

Персона А. Кауфмана – це не екзистенціальна особистість, не класичний суб'єкт права. Вона – своєрідна сукупність, згусток правових відносин [13, с. 213]. Людина існує як «персональні» відносини, а право – це те, що належить їй в цих відносинах як «персоні». Право, у свою чергу, здійснюється у взаємодійних персон і не існує поза ними [8, с. 442]. Таким чином, поняття «персони» є за своєю суттю певним атрибутом, властивістю людини, що активізується під час її участі у персональних відносинах. Однак, як і будь-які відносини, правовідносини вимагають декількох учасників. З огляду на це, мюнхенський філософ права стверджує, що особи конститууються як персони лише через їх взаємне визнання.

Саме так трактована персона є, за А. Кауфманом, точкою перетину абсолютного та історичного, загального та одиничного, однакового та відмінного. Поняття персони, з одного боку, виражає «ансамбль відносин», у яких «людина перебуває у зв'язку з іншими людьми чи речами» [9, с. 292]. Такий підхід, як стверджує правознавець, одночасно дозволяє розглядати право як порядок, який не є чимось субстанційним, але виступає як основа

² Тут йдеться про модифіковане Ж.-П. Сартром онтологічне розрізнення буття і сушого М. Хайдегера. За Ж.-П. Сартром, у застосунку до людини його слід розглядати як відмінність між сутністю та існуванням, що передле людині. До цього: Сартр Ж.-П. Екзистенціалізм – це гуманізм. *Сутерки богів*. М.: Политиздат, 1989. С. 319-344. А. Кауфманом згадане онтологічне розрізнення застосоване до права.

Цікаво, що філософи права, які конструюють власні концепції на основі філософії екзистенціалізму, доволі часто відходять від її ідей, залишаючи при цьому без змін термінологію. Зокрема, у А. Кауфмана мова ведеться про «екзистенцію» як сутність позитивного права та, відповідно, про «есенцію» по відношенню до природного права; Г. Кон говорить про «конкретне існування (екзистенцію) права, що передле його сутності (есенції); У Е Вольфа зустрічається конструкція «сьогобутність (Dasein) права». Kaufmann A. *Ontologische Struktur des Rechts* (1962). *Rechtsphilosophie im Wandel*, 1972, S. 111. До цього також: Стовба О. В. *Право і час*. Харків: Тім Пабліш Груп, 2016. С. 156-157; Cohn G. *Existentialism and Legal Science*. New-York: Oceana publications inc., 1967. S. 53; Вольф Э. *Філософія права*. переклад з нем. Стовба А. В. *Россійський ежегодник теорії права*. 2011. № 4. С. 604.

³ Історичність права проявляє себе найбільш чітко у сфері приватно-правових відносин, що складаються з персональних зв'язків особистостей (батько-син; продавець-покупець тощо). Історичне право сприймається як даність, самозрозумілість та складає, за А. Кауфманом, «фундамент та «матерію» правопорядку» (Kaufmann A. *Gedanken zu einer ontologischen Grundlegung der juristischen Hermeneutik*, 1982. *Beiträge zur juristischen Hermeneutik*. S. 98). Воно «само собою зрозуміле», виводиться із звичного стану речей (природи речей).

А. Кауфман спочатку вказує, що право справедливе за природою. Воно корениться у природному порядку речей. Щоб на цьому моменті не відійти від заявленого «подолання дихотомії природного/позитивного права», він стверджує, що «усе право має закон як передумову. Правове рішення не може бути дане без норми, без масштабу правильності. Онтологічно право має перевагу, логічно, навпаки, первинний закон». Цит. за: Стовба О. В. *Право і час*. С. 158.

⁴ Щодо зв'язку права та моралі у А. Кауфмана див.: Kaufmann A. *Recht und Sittlichkeit*. *Rechtsphilosophie im Wandel*. 1964. S. 203.

суспільних відносин⁵. У цьому розумінні, «персона» має часовий та історичний виміри, які є конститутивними для ідентичності кожної людини. З іншого ж боку, «людина є також і перш за все духовною особистістю», що наділена здатністю до самоусвідомлення та відповідального вибору [7, с. 204]⁶.

Важливими у цьому плані є також положення, виведені у публікації 1990 року: право входить в екзистенцію за допомогою діяння. Діяння править ситуацією, невідворотним і непереборним чином впливаючи на неї [6, с. 122]. Непереборна дієвість діяння полягає в тому, що, здійсню-

⁵ Варто зазначити, що у цій частині своїх досліджень (щодо розуміння двоїстої природи людини та права як порядку), А. Кауфман наслідує ідеї Томи Аквінського. До цього: Barros E. Die Person als Bezugspunkt des Rechts. Zu Kaufmanns «Personaler» Rechtsphilosophie. *Archiv Fur Rechts- Und Sozialphilosophie*. S. 19.

⁶ Тут також варто згадати, що А. Кауфман у дусі персоналістичних доктрин розглядає суспільство як засіб для становлення особистості (на противагу декардівському індивідуалізму). Barros E. Die Person als Bezugspunkt des Rechts ... S. 19.

Водночас, тут доволі важко провести розмежування між персоналізмом та екзистенціалізмом. До цього наглядно: Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. С. 476.

ючи щось, що підпадає під визначення правового, людина невідворотним чином формує ситуацію, той простір відносин, який складає її буття. Наступна оцінка правової ситуації, яка здійснюється з позиції правової норми, зобов'язана відштовхуватися від обставин ситуації, простіше кажучи, не може здійснюватися так, ніби їх не існує [16, с. 125].

З вищенаведеного можемо зробити висновок, що філософія екзистенціалізму не була випадковим елементом у напрацюваннях А. Кауфмана (особливо, у ранній період його творчості – фактично до 1975 року). Проте, більшою мірою, увага правознавця концентрувалася навколо диференціації есенції та екзистенції як засобу обґрунтування онтологічного підґрунтя права, а не на місці права у житті людини чи його цінності для екзистенції: попри постулювання соціальності людського існування та здатності людини до вільного і відповідального вибору, правознавець не вважає «я» людини принциповим для формування правової вимоги. Останнє, скоріш, є привілеєм суддів та інших суб'єктів, що працюють як з позитивними нормами, так і здійснюють аналіз конкретних правових ситуацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Barros E. Die Person als Bezugspunkt des Rechts. Zu Kaufmanns «Personaler» Rechtsphilosophie. *Archiv Fur Rechts- Und Sozialphilosophie*. S. 17–24.
2. Cohn G. Existentialism and Legal Science. New-York: Occana publications inc., 1967.
3. Kaufmann A. Gedanken zu einer ontologischen Grundlegung der juristischen Hermeneutik. *Beitrage zur juristischen Hermeneutik*. 1982.
4. Kaufmann A. Naturrecht und Geschichtlichkeit. *Recht und Staat in Geschichte und Gegenwart*, Heft 197. Published by Verlag Mohr, 1957.
5. Kaufmann A. Ontologische Struktur des Rechts (1962). *Rechtsphilosophie im Wandel*. 2 Auf., 1984.
6. Kaufmann A. Preliminary Remarks on a Legal Logic and Ontology of Relations. *Law, Interpretation and Reality*. Dordrecht, 1990.
7. Kaufmann A. Recht und Sittlichkeit. *Rechtsphilosophie im Wandel*. 1964. S. 201–209.
8. Kaufmann A. Über die Wissenschaftlichkeit der Rechtswissenschaft. In *Annette Brockmöller & Eric Hilgendorf (eds.), Rechtsphilosophie im 20. Jahrhundert: 100 Jahre Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*. Nomos. 2009.
9. Kaufmann Artr. *Rechtsphilosophie*, 2 Auf., 1997.
10. Verantwortetes Recht: Die Rechtsphilosophie Arthur Kaufmanns. Tagung 10. bis 11. Mai 2003 in Muenchen. *Archiv Fur Rechts- Und Sozialphilosophie*. S. 188.
11. Вольф Э. Философия права. перевод с нем. Стовба А. В. *Российский ежегодник теории права*. 2011. № 4.
12. Кауфман А. Попередні зауваження щодо правової логіки та онтології відносин. Засади правової теорії, заснованої на понятті персони / Переклад О. В. Стовби. *Філософія права і загальна теорія права*. 1/2013. С. 329–344.
13. Кауфман А. Предварительные замечания по поводу правовой логики и онтологии отношений. Основы правовой теории, базирующейся на понятии персоны*/ Перевод А. В. Стовба. *Правоведение*, № 6 (311). 2013. С. 210–226.
14. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм – це гуманізм. *Сумерки богов*. М.: Политиздат, 1989. С. 319–344.
15. Стовба А. В. Жизнь и творчество Артура Кауфманна. *Правоведение*, № 6 (311). 2013. С. 200–209.
16. Стовба О. В. Правова ситуація як онтологічна основа правової реальності : Дис... канд. юрид. наук: 12.00.12. *Філософія права / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого*. Х. 2005
17. Стовба О. В. *Право і час*. Харків: Тім Пабліш Груп, 2016.
18. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.